

XAVIER CORTADELLAS
I JUDIT PUJADÓ (*Coord.*)

Els jocs retrobats

33 cròniques de la Catalunya juganera

Il·lustracions de
LLENAS LLENSA

edicions
Sidilla

La Bisbal d'Empordà, 2013

Edicions Sidillà Scp.

Carrer Catalunya, 4
17100 La Bisbal d'Empordà
Tel: 628269186 i 669607516
www.edicionsidilla.cat
info@edicionsidilla.cat

© del text: els seus autors

© de les il·lustracions: Albert Llenas Llensa

© de l'edició: Edicions Sidillà

Idea original: Edicions Sidillà

Maquetació: Judit Pujadó

Correcció: Xavier Cortadellas

Impressió Impremta Pagès, d'Anglès (la Selva)

L'edició d'aquest llibre ha rebut una subvenció de la
Diputació de Girona.

Diputació de Girona

ISBN: 978-84-938743-5-3

Dipòsit legal: GI. 1382-2013

Primera edició: octubre de 2013

Tots els drets reservats.

AUTORS

Marina Espasa
Marcel Fité
Jordi Lara
Jordi Llavina
Josep Pujol
Anna Punsoda
Sebastià Roig
Joan Todó

Annexos: Xavier Cortadellas

SUMARI

∞ 13 ♠️ **Al tauler de la vida**

∞ 25 ♠️ **Els jocs retrobats**

FOT-LI FORT, QUE VEURÀS LA PADRINETA! ♡ ANNA PUNSODA

27 ♠️ Agramunt. L'Urgell.

32 *Jocs de pilota.*

A LA SOLANA DE BALDIRI REIXAC ♡ JOSEP PUJOL

37 ♠️ Banyoles. El Pla de l'Estany.

44 *Jugar a Banyoles a principis del s. XX.*

HI HA CAP PELL... DE CONILL? ♡ MARINA ESPASA

49 ♠️ Barcelona. El Barcelonès.

55 *Cavall fort.*

LA CLOTXA MÉS DIFÍCIL ♡ MARCEL FITÉ

59 ♠️ Bóixols. El Pallars Jussà.

65 *El joc de les clotxes.*

TOT EL MÓN EN UNA ROTLLANA ☞ MARCEL FITÉ

69 🍄 Coll de Nargó. L'Alt Urgell.

79 *El joc del cercol.*

ÀNGELS, HERÈNCIES I NOIES PER CASAR ☞ ANNA PUNSODA

83 🍄 Concabella. La Segarra.

90 *Jocs de rotllana.*

TOT AIXÒ ERA ALLÀ BAIX, EH? AL POBLE ☞ MARINA ESPASA

95 🍄 Cornellà de Llobregat. El Baix Llobregat.

102 *Rei, botxí, panxa o forat: L'osset.*

JUGAR A ESCALFAR-SE EN TERRES DE NEU ☞ MARCEL FITÉ

105 🍄 Escunhau. Era Val d'Aran.

113 *Jocs d'empaitar.*

XUTS, BALDUFES I BRETOLADES ☞ SEBASTIÀ ROIG

119 🍄 Garriguella. L'Alt Empordà.

128 *Baldufes.*

AMB LA GUERRA NO S'HI JUGA ☞ JOSEP PUJOL

133 🍄 Girona. El Gironès.

140 *Jocs gironins, jocs d'arreu.*

ELS VÍMETS DE LA MEMÒRIA ☞ JORDI LLAVINA

143 🍄 Igualada. L'Anoia.

151 *Balls. Ball rodó.*

NO SORTIR DEL PATI ☞ JOAN TODÓ

155 ☞ Jesús. El Baix Ebre.

161 *El flèndit.*

EL TORTELL D'ANÍS ☞ MARCEL FITÉ

165 ☞ Lladorre. El Pallars Sobirà.

172 *Sona-cigales, pescar i abastar nius.*

APEDREGAR-SE AMB GITANOS, CAÇAR AL RAM ☞ ANNA PUNSODA

177 ☞ Lleida. El Segrià.

184 *Arcs, lloelles i el ram.*

FIGURES SOTA L'AIGUA I COPS D'ESPARDENYA ☞ ANNA PUNSODA

189 ☞ Miralpeix-El Tossal. La Noguera.

196 *Cou dinar i l'espardenyeta.*

LA NENA DE PORCELLANA ☞ ANNA PUNSODA

201 ☞ Mollerussa. El Pla d'Urgell.

210 *Jocs d'empaitar i d'amagar.*

LA FELICITAT ÉS A LA PLAÇA MAJOR ☞ SEBASTIÀ ROIG

215 ☞ Olot. La Garrotxa.

223 *Formes de triar.*

PIRATES DE PLATJA, SOLDATS EN TERRA FERMA ☞ SEBASTIÀ ROIG

227 ☞ Sant Joan de Palamós. El Baix Empordà.

236 *Joguines casolanes.*

LA IMAGINACIÓ AL PODER ☞ JOAN TODÓ

239 🍷 La Palma d'Ebre. La Ribera d'Ebre.

246 *Pessiganya. Arrencar cebes.*

RUGBI, BALES I RECORDS D'ÀFRICA ☞ SEBASTIÀ ROIG

249 🍷 Perpinyà. El Rosselló.

257 *Jocs d'atzar: Pedra, paper, tisora. La virolla.*

ELS JOCS ROBATS ☞ MARCEL FITÉ

261 🍷 Pont de Suert. L'Alta Ribagorça.

268 *Saltar a corda.*

LA MEMÒRIA D'ALTRI ☞ JOAN TODÓ

271 🍷 Prat de Comte. La Terra Alta.

279 *Cóssos i curses de sacs.*

PAREM, QUE VE EL COTXE DE CAN TRIAS! ☞ MARINA ESPASA

281 🍷 Premià de Mar. El Maresme.

289 *La truca.*

ELS JOCS INVENTATS ☞ MARCEL FITÉ

291 🍷 Puigcerdà. La Cerdanya.

300 *Saltar i parar.*

A LA RECERCA DEL CAVALL ☞ JORDI LLAVINA

305 🍷 Reus. El Baix Camp.

312 *El joc dels disbarats, la Bolangera.*

- CUC DE TERRA 🐞 JORDI LARA
 315 🐞 Ripoll. El Ripollès.
 321 *Marcar terrenys.*
- ARA FAREM EL COCHERITO, LERÉ... 🐞 MARINA ESPASA
 325 🐞 Sabadell. El Vallès Occidental.
 331 *Pinyols de cirera.*
- JUGAR? NOSALTRES TREBALLÀVEM! 🐞 MARINA ESPASA
 333 🐞 Samalús. El Vallès Oriental.
 339 *Bales.*
- ELS JOCS A LES CASES ROMPUDES 🐞 JORDI LLAVINA
 341 🐞 Sant Quintí de Mediona. L'Alt Penedès.
 346 *Cavall fort. La guilla. El campitulet.*
- EL TEMPS DE LA MANCANÇA 🐞 JOAN TODO
 351 🐞 La Sénia. El Montsià.
 356 *Les bitlles.*
- PEDRA ADORMIDA 🐞 JORDI LARA
 363 🐞 Vic. L'Osona.
 371 *Bressolet de la Mare de Déu.*
- DARRERE LES PEDRETES DE SANTA LLÚCIA 🐞 JORDI LLAVINA
 375 🐞 Vila-rodon. L'Alt Camp.
 384 *Trencar l'olla. Cassanelles i esclafidors.*

LES DONES DE VILOBÍ I EL PITO DE L'HOME ☯ JOSEP PUJOL
387 ☯ Vilobí d'Onyar. La Selva.
393 *La xarranca o el pito.*

A QUÈ JUGAVEN ELS QUE NO JUGAVEN? ☯ XAVIER
CORTADELLAS

397 ☯ Les Gavarres. El Baix Empordà i el
Gironès.

☯ 401 **Índex: Jocs viscuts**

☯ 406 **Autors**

TRIAR PALLETES

AL TAULER DE LA VIDA

És quasi segur que la Lola Cortadellas, de Concabella, no sabia que molt abans que ella i que els seus amics, un déu ja jugava a tabes. Ens ho explica Apol·loni de Rodes a *Les Argonàutiques*, un llibre escrit 300 anys abans de Crist a Alexandria. Un dia Afrodita va anar a trobar el seu fill Eros, que jugava amb Ganímedes en un dels horts que Zeus tenia a l'Olimp. Vet aquí que jugaven amb marranxes d'or i resulta que Eros feia trampes.

També jugaven a marranxes, (o a todos o a tabes o a ossets o a osselets, que són altres maneres d'anomenar un joc que necessita els ossets que uneixen les cames i els peus dels xais, dels porcs o de la vedella) els nens de Mollerussa dels anys 40 i 50

del segle passat. Afortunadament, però, l'adversari no era un déu, i encara més, no era un déu trampós. Si s'hagués donat el cas, el joc potser hauria perdut força interès i qui sap si la Lola Cortadelles i els altres nens del poble haurien continuat fent cua a cal carnisser per aconseguir aquells ossets, ni si s'haurien passat l'estona pintant-ne de diferents colors les quatre cares.

Les nenes de Perpinyà també hi jugaven, “el joc ens servia per facilitar la relació amb elles, ja que aquí no comptava tant l'ús de la força física com el de l'enginy, i les nenes són molt eixerides” —explicava en Jaume Roure a en Sebastià Roig quan el va anar a entrevistar.

La Marina Espasa també n'ha trobat, de jugadors de tabes. A la Barcelona de la postguerra hi jugava l'Albert Jané i a Cornellà de Llobregat, en Joan Schwarze. “Un dels nens manava i era el primer de tirar l'os. Cadascuna de les posicions en què podia caure l'osset, que són quatre, rebia un nom: rei, botxí, panxa de bisbe o forat d'aigüera.”

Com tots ells i com tants altres, com Eros als horts de l'Olimp o com Astèrix i els gals o com aquells clergues amonestats per jugar a marraquines al cementiri de Peralada el 1356, o com els nens que feien saltar els ossets pels carrers de la ciutat del Born abans que Felip V n'ordenés l'enderroc, hi ha jocs que han travessat el temps i que han arribar quasi fins als nostres dies, jocs tan estesos que hi ha moltíssimes maneres d'anomenar-los.

Explica Johan Huizinga a *Homo Ludens* que el joc no depèn de la capacitat de raciocini perquè, evidentment, tant juguem les persones com els animals, però que és justament del joc d'on brota la cultura i a partir d'on es desenvolupa. En l'intent de definir-lo i d'analitzar les característiques de l'activitat lúdica, Huizinga, que escrivia el seu assaig el 1938, destacava l'essència immaterial del joc, destacava també que el joc no té finalitats més enllà d'ell mateix i que, tot i no ser necessari, és útil. I, abans que res, és una activitat lliure.

Quan l'Òscar Oliu, de Palamós, explicava a en Sebastià Roig que “jugant perseguíem la vida” ens està dient que el joc també era una mena d'assaig del que seria viure, i que, de retruc, jugant s'aprenen moltes coses. Però Oliu també ens està dient que aquest món que construïen jugant era paral·lel a la vida, si voleu, també una part de la vida.

El joc és una mena de parèntesi en la vida seriosa, un parèntesi construït en el seu propi espai i en el seu propi temps, tancat en ell mateix. És una activitat desinteressada, excitant, que podem repetir tants de cops com vulguem. Dins del joc hi ha tensió, i la tensió és feta d'atzar, d'incertesa. “El joc oprimeix i allibera, el joc fascina, electritza i encisa —escriu Huizinga—. És ple de les dues qualitats més nobles que l'home pot trobar en les coses i expressar-les: ritme i harmonia.”

Un dia de 1956 la televisió començava a emetre a casa nostra. A més, ho feia en castellà. Al principi, poca gent tenia televisors. Més tard, en va anar tenint tothom i la televisió, com mes tard els ordinadors, les tauletes o els mòbils, van anar imposant la seva presència aclaparadora, capgirant el temps lliure que, poc o molt, tenien nens i famílies, capgirant fins i tot el concepte mateix d'infantesa. La televisió, com abans el cine, revela als més petits tot de secrets propis del món adult —explica Neil Postman. A la televisió, deia Marshall McLuhan, les bones notícies són els anuncis.

I encara, després de la tele, va venir el cotxe. I si la tele va envair el temps i les formes del joc, el cotxe va envair-ne l'espai. Els nens de les ciutats van perdre el terreny de joc. Així que assistim des de fa unes dècades a uns canvis transcendentals en el concepte mateix del joc i de la infància, com explica Postman a *La desaparició de la infantesa* i, anant encara més enllà, en les conseqüències que tenen les hores que es passen els nens mirant l'aparell: “La televisió fa innecessària la distinció entre l'infant i l'adult ja que és propi d'ella homogeneïtzar les mentalitats.”

Per primer cop d'ençà de milers d'anys, si demanem a un nen si vol jugar a marranxes (o a todos o a tabes o a ossets o a osselets) no sabrà ni què li estem dient. El món del joc infantil ha estat víctima del progrés i de la modernitat, com tants d'altres mons. Un imaginari complex on, a diferència

dels jocs virtuals, els protagonistes eren el mateixos nens, que tenien la capacitat de mantenir la tradició i d'actualitzar-la si els convenia, que preniën la mesura del món, de les seves pròpies habilitats i fortaleses i de les habilitats i fortaleses dels altres. El joc els ajudava a situar-se mentalment en el tauler de la vida.

S'han escrit molts de llibres sobre els jocs tradicionals. Cada cultura té un deute amb aquells que s'han dedicat a recollir les cançons que els acompanyaven, les regles entorn de les quals es construïen, els passos dels balls de rotllana... A Catalunya, Joan Amades és un dels noms que no poden faltar si haguéssim de fer una llista d'agraïments. En aquest llibre hem recollit també part del llegat lúdic que contenen els llibres de Joan Amades i el diccionari Català-Valencià-Balear, a partir d'ara, Alcover-Moll. En bona part, ho trobareu a molts dels annexos que acompanyen els textos de cadascun dels 33 personatges amb qui hem parlat per fer aquest llibre.

Quan el vam pensar teníem clar què era el que volíem aportar de nou. Érem conscients que els jocs han canviat, com tantes altres coses, qui sap si de forma definitiva. Ens plantejàvem, doncs, de fer memòria del món perdut de la infantesa a casa nostra. No volíem fer un inventari de jocs. Volíem fer com els

arqueòlegs, que graten la terra amb paciència sabent que el relat del jaciment s'escriurà amb cadascuna de les petites i grans troballes que facin i que aquestes petites i grans troballes tenen sentit en un context concret i determinat. Allà, entre les restes d'aquelles parets, en un entorn datable cronològicament, a tocar d'una petita moneda, d'un anellet i d'un bocí determinat de rajola, és quan l'àmfora pren sentit. Tota sola, neta i polida rere l'aparador d'un antiquari i sense saber d'on va sortir, l'àmfora només és una àmfora.

És per això que vam demanar a vuit escriptors que busquessin homes i dones d'arreu del país que ens volguessin explicar la seva infantesa més lúdica. A què jugaven? Amb qui? A on? Com era el seu món quan eren petits? El resultat són 33 infanteses i desenes de jocs. Jugats i viscuts. Infanteses diverses i variades, de persones corrents a qui coneixerem a través dels relats. La majoria van néixer durant la dècada dels anys 30 i 40 del segle passat. La més gran és l'Antònia Comas, de Sabadell. Va néixer el 1917 i de petita repartia les hores d'esbarjo entre saltar a corda, espantar-se amb les històries de por que li explicaven i jugar a pinyols de cirera, que és el joc que ens acaba regalant.

Hi ha persones que van néixer en entorns rurals, d'altres, a ciutats. N'hi ha que vivien en cases benestants i que van tenir estudis. D'altres, en canvi, a penes van tenir joguines i van haver de començar a treballar ben aviat.

Gràcies a la generositat de tots els entrevistats tocarem amb la punta dels dits un país que ja només existeix en el seu record. Hi podem aprendre molt.

No teníem la voluntat de fer un llibre políticament correcte. Per les seves planes desfilen relats de veritat, no versions còmodes per als paràmetres ètics o morals actuals. Podrem veure colles d'un barri o d'un poble que es barallen amb les colles d'un altre barri o d'un altre poble, nens que sortien de cacera, que jugaven amb les desferres de la guerra i encara d'altres que ajudaven a completar l'escassa dieta familiar de la postguerra.

Veurem també com, de la mà de l'escola i de l'emigració de postguerra, es van castellanitzar jocs i cantarelles. La riquesa de la nostra llengua, malgrat tot, traspua també a través dels nom dels jocs i de les estrofes de les cançons. Algunes, com les que en Jaume Farrés, d'Igualada, ha tornat a cantar a en Jordi Llavina, només les poden entendre els igualadins d'una època: "La cançó me la va ensenyar el meu pare per explicar-me què havia estat allò del Centre Moral igualadí."

Hi trobarem infàncies sense joguines, però no infàncies que, poc o molt, no juguessin. De fet, com veurem, la joguina era el món sencer i totes les seves infinites possibilitats. Nens i nenes es feien petadores o esclafidors amb les branques dels saüquers, jugaven a patacons o a retrats o a sants aprofitant les capses de mistos, es construïen bèlits i patinets i aprofitaven

restes o rebutjos del món dels grans per construir els seus jocs. Hi ha nens i nenes a qui els Reis de l'Orient no portaven joguines. Com a molt, “una plata de crema” o unes quantes mandarines. Però també n’hi ha que havien arribat a tenir un *Cine Nic*.

L’Anna Punsoda ha anat a recollir jocs a Agramunt, a Concabella, a Lleida, al Tossal i a Mollerussa. La mainada hi jugava al flèndit, al bòlit, al clotet, a les tabes, al pare carbasser, a la guerra romaní, a la sarra, a rescat, o a la pesta, mentre que els més ganàpies feien veure la padrineta als més petits.

En Josep Pujol s’ha mogut per les terres centrals de Girona. A Banyoles, a Girona i a Vilobí d’Onyar ha trobat un bon grapat de jocs: els quatre cantons, les xapes, arrencar cebes, guardes i lladres, la riscla, a més d’un feix de cançons de rotllana, i la xarranca o el pito de l’home, com també en deien alguns.

La Marina Espasa ha entrevistat persones de la ciutat de Barcelona i de les comarques del seu entorn. Li han explicat històries de Barcelona, de Cornellà de Llobregat, de Sabadell, de Premià de Mar i de Samalús. Al cabàs dels jocs hi ha posat les llúpies, les gepes, el cavall fort, la ratlleta, el pam i cleca, l’osset, el pallangus, picar a cromets, la truca o el joc dels disbarats.

En Marcel Fité ha caminat per les terres del Pirineu i ha parlat amb persones de Puigcerdà, de

Coll de Nargó, de Bóixols, d'Escunhau, de Lladorre i del Pont de Suert. Ha seguit alguns d'aquells nens, ja grans, fins a la ciutat on han acabat vivint. Com que hi feia i hi fa fred, molts dels jocs que explica eren de moure's. N'ha recollit de tota mena: la pinyora, el joc de la cadira, el cèrcol, la fona, les clotxes, asclar baldufes, la lludriguera, mama tinc set... i, encara, d'altres en què la natura era la protagonista i els nens, els depredadors.

En Sebastià Roig ha trobat jocs i jugadors als dos Empordans i a la Garrotxa: a Palamós, Garriguella, a Olot i a Perpinyà. La rajoleta, el rescat de la bandera, la pedra alta, l'anelleta, les botxes, les bales o el tirador s'ajuntaven a diferents malifetes.

En Jordi Lara ha anat a Ripoll a aixafar bales als rails del tren i a jugar a terrenys, mentre que, de Vic, ens arriba un altre joc antic: el bressolet de la Mare de Déu o el llitet, com també en diuen.

En Jordi Llavina ens fa memòria dels jocs que es jugaven a Igualada, a Reus, a Sant Quintí de Mediona i a Vila-rodona. Els nens hi jugaven a flèndit, o a fer comèdia, a trencar l'olla, als cinc clotets, al peu xanco o al pare geperut.

I en Joan Todó ha anat a trobar els jocs a les terres de l'Ebre: a Jesús, a Prat de Comte, a la Sénia i a la Palma d'Ebre. Hi jugaven a la tatxa, a les agulletes, a la redona, al digo-ding digo-dang, al petarrois, a

la pareteta, al cèrcol, a l'espardenyeta, al trinet i a *birles*, un joc que seduïa i que sedueix també els grans i que el franquisme va prohibir.

Aquest llibre ens parla de la riquesa del món lúdic. Infantil, però no sempre només infantil. D'un temps en què els nens construïen el propi univers lluny dels pares. Encara no hi havia centres d'esplai, el joc corria, espontani, per la imaginació de cada nen i de cada colla. Als carrers, als camps, a les platges i als boscos. La vida era una aventura que s'encetava jugant, amb la dosi de risc que li pertocava. I jugar servia també de retruc per conèixer l'entorn, la ciutat, els carrers, les seves històries, els boscos amb les seves bèsties, les fustes i les plantes. En definitiva, servia per conèixer-se un mateix i per conèixer els altres perquè jugant s'evidenciaven les habilitats i les mancances de cadascú, allò en què som millors i allò en què ens guanyen els altres.

Finalment, trobareu en aquest llibre el joc de l'auca, un joc que va sorgir a la Catalunya moderna, que es va escampar per Europa i que va ser prohibit molts de cops. En parla l'Albert Garcia Espuche al llibre *Jocs, triquets i jugadors* de la col·lecció *La ciutat del Born. Barcelona 1700*. S'hi juga amb un tauler fet amb 48 imatges. Els jugadors feien les seves apostes, com amb la ruleta, col·locant ploms al damunt d'alguna de les caselles. De dins d'un saquet s'anaven traient els rodolins (les boletes) que es corresponien amb les imatges del tauler. Qui l'encertava, guanyava. Podeu

establir les regles que us convinguin. Podeu decidir si es pot apostar per una sola casella o per més d'una, i quants cops es paga per cada aposta encertada.

L'auca que adjuntem la va fer imprimir el gravador Pere Abadal a Moià, el 1675 i es conserva a la Biblioteca de Catalunya, de Barcelona. Us convidem a retallar el cartró microperforat i a posar les petites caselles en un saquet per després anar-les traient, per veure qui guanya les apostes que heu fet al tauler. Podeu apostar-hi cigrons o lleties. Vigileu, però. Si es va prohibir tants de cops és perquè molta gent s'hi arruïnava. I un joc és només un joc.

Els jocs retrobats vol ser un convit. És possible que, al llarg del viatge per les històries que ens explica, recordeu bocins de la vostra pròpia infantesa, jocs rescatats de lluny, jugats al pati de l'escola o als carrers i a les places. Aquesta Catalunya juganera ens retorna a un univers construït per moltes generacions de nens i de nenes. Un univers que la tecnologia arracona. Pensem que, si ho deixem per escrit, perviurà un xic més. I pensem també que els nens d'ara poden retrobar el plaer de jugar com ho van fer els seus pares i els seus avis. És bo que es trenquin les cadenes, però no les baules de la memòria.

ELS EDITORS